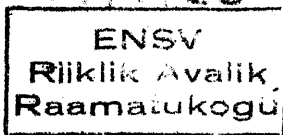

EESTI KIRJANDUS 1910

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

VIIES AASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS 1910

Eesti rahva kasvamine.

M. J. Eisen.

Arvud näitavad rahva kasvamist, aga mitte igal pool ei kasva rahvas üht viisi, ei igal pool ega igal ajal. Mõnes kohas kasvab rahvas palju rohkem kui teises. Isegi Veneriigis on üksikute maajagude rahva kasvamise vahel suurt vahet märgata. Veneriigis kasvas rahva hulk 1858—1905, siis 47 aasta jooksul järgmist viisi (St. Petersburger Zeitung 1909, nr. 64):

Süda-Venemaal	12,570,000	pealt	18,692,000	peale.
8 Lääne-Vene kuberm.	8,671,000	„	19,597,000	„
Poolamaal	4,841,000	„	11,435,000	„
Soomes	1,637,000	„	2,817,000	„
Läänemeremaal	1,754,000	„	2,557,000	„

Võtame 100 hinge põhjusarvuks, siis on rahvahulk 100 pealt 47 aasta jooksul kasvanud:

Süda-Venemaal	149	peale.
8 Lääne-Vene kuberm.	226	„
Poolamaal	236	„
Soomes	172	„
Läänemeremaal	146	„

Kõige vähem kasvab seega rahvahulk Eesti-, Liivi- ja Kuramaal, kõige rohkem aga lääne pool kubermangudes ja Poolamaal. Väljarehkenduste järele kasvab Liivimaal rahvahulk aastas $2\frac{4}{25}\%$, Eestimaal umbes $1\frac{2}{25}\%$, nii et mõlemad maad kokku 1% peale võime arvata. Seda-sama tunnistab ka ülemal nimetatud arv: 47 aastaga on Läänemere maades rahvahulk 100 pealt 146 hinge peale tõusnud.

Läänepoolsetes Vene kubermangudes ja Poolamaal tuleb rahvahulga suurt kasvamist juutide rehnungi peale lugeda. Nagu Vaarao ajal Iisraeli lapsed juba kangeste kasvasivad, nii siginevad nad praegugi veel. Aga venelastegi signemine on palju suurem kui eestlaste hulgas. Venemaal arvatakse läbisegamine 1000 hinge peale 49 sündimist, meie maal aga

26—27. Venelaste kasvamine peaks rohke siginemise pärast palju suurem olema, kui seda siginemist suurem suremine ei takistaks. Venemaal sureb 1000 hinge kohta aastas umbes 31 hinge, meie maal aga umbes 19. Väikese surevusega käib meie kodumaa Venemaast kaugemale ette, kuna ta aga siginemise poolest Venemaast kaugemale taha jääb. Surevus aga võiks meie maal veel väiksem olla. Daanimaal näituseks sureb kõigest umbes 15 hinge 1000 pealt, kuna see arv Saksamaal 24 peale tõuseb.

Rahvaarvu kasvamise kohta on paarimiselgi suur tähendus. Paariminejategi arv jääb meil mitmest teisest maast taha. Meil läheb 1000 hingest umbes 6 hinge paari. Venemaal tõuseb see arv aga 10 ligidale. Soomes oli paariminejate arv ennemalt suurem, kahaneb aga viimasel ajal. 1750 oli 10,000 hinge peale 99 paariminejat, 1800 veel 78 ja 1900 74 ehk 1000 peale arvatud 7,4 hinge (Oma maa II, lk. 593).

Kõik kolm — siginemine, paarimine ja surevus avaldavad rahvahulga kasvamise kohta oma suurt mõju. Kõik kolm tõusevad ehk langevad aga jälle aegade ja olude järele.

Mul ei ole kindlaid arvusid käepärast, aga näitab, et meie rahva seas siginemine ometi vähjakäiku endiste aegadega võrreldes käima on hakanud. Küll on sündimiste arv suurem kui 25 ehk 50 aasta eest, aga nagu näha, ei taha siginemine rahvaarvu kasvamisega sammu käia. Seda siginemise visadust ei panda mitte ainult eestlaste seas tähele, vaid ka mitme muu rahva seas. Halvadel aegadel ja oludel mõistame seda isenesest, aga see nähtus astub paremailgi päivil meile teel ette. Saksamaal näituseks on viimase 50 aasta jooksul siginemine 1000 hinge pealt 3 hinge võrra kahanenud. Soomes ilmub seesama nähtus. Viimase 150 aasta jooksul on seal siginemine koguni 13 hinge võrra 1000 hinge pealt vähenenud. Nii langes Soomes sündimisi 1000 hinge peale:

1751	=	45,3
1801—1805	=	38,9
1846—1850	=	35,4
1896—1900	=	32,4

Sündimiste vähenemine kannab siis 28⁰/₁₀ (Oma maa II, 594). Selsamal mõõdul vähenes ka rahva kasvamine Soomes. Rahvale tuli Soomes lisa:

1870 a. ümber . . .	1,54 ⁰ / ₁₀
1880 aastakümnel . . .	1,45 ⁰ / ₁₀
1900 „ . . .	1,25 ⁰ / ₁₀

Teadusemehed tõendavad, et rahva siginemine hariduse edenemisega väheneb. Seda võiksime omast rahvast küll

uskuda. Sellega ei taha ma tunnistada, nagu oleks ainult suurem haridus sigivuse kangujäämise põhjuseks. Põhjusi on mõnesugusid. Ei ole koht neid kõiki siin üles lugema hakata. Meie rahva visa signemist otsib Dr. K. Konik (Tervis 1908 IV, ja Päevaleht 1909 nr. 31) majanduslistest raskustest. Majandusline kitsikus mõjub tõeste rahva kasvamise kohta. Ma ei taha salata, et meie rahvas kitsikuses elab. Siiski kas peaks rahval praegu kitsikus suurem ja elu halvem olema kui ütleme aasta 50 eest? Ega Tormas umbes 50 aasta eest olud ometi nii kuldsed olnud, et seal rahvaarv 25 aasta jooksul 3,17⁰/₀ kasvas ja Kodaveres sellesama aja sees 2,55⁰/₀, kuna Kolga-Jaanis see protsent ainult 0,3 peale tõusis. Praegusel ajal peaks Kolga-Jaani majanduslikult kõigist Sakala kihelkondadest kõige ees seisma, sest et ainult seal signemine üle normi kerkis, umbes 29 hinge 1000 pealt. Kas seisavad Paistu ja Pilstvere kihelkonnad majanduslikult Viljandimaal kõige viletsamal järjel, sest viimse aruande järele ei sündinud neis kihelkondades rohkem kui 16 hinge 1000 peale? Ülepea peetakse Viljandimaad jõukamaks maakonnaks, aga signemise poolest jääb ta mõnestki kehvemast maakonnast kaugele maha. Peale Kolga-Jaani seisab kõigi kihelkondade sündimise arv all pool normi. Nii sündis näituseks 1908 a. 1000 hinge kohta:

Viljandi kihelkonnas umbes.	17 last
Kõpus.	22 „
Helmes	24 „
Tarvastus.	21 „
Suures-Jaanis	19 „
Põltsamaal	19 „

Terve Viljandi praostkonna sündinud laste arv tõuseb 1908 a. 1000 hinge kohta ligi 20 peale, jääb seega normist kaugele maha.

Ma olen ütlusi kuulnud, Viljandimaal langeda sigivus sel põhjusel, et talusulased enam kodukollet ei võida asutada, vaid perekonna põhjendamisel tingimata mõisasulasteks pidada heitma. Mõisasulasteks ei tahta teenijad astuda ja sellepärast väheneda paariminemine ja paariminemise vähenemisel väheneda sigiduski. Selle väite vasta ei taha ma vaielda, tähendan aga, et mitmes muus maakonnas, näituseks Läänemaal, Harjumaal jne. talusulased peaaegu millalgi perekonde pole asutanud, taluperemehed naisemehi sulaseid pole pidanud, ja ometegi on neis maakondades sigidus ikka palju suurem olnud kui Viljandimaal, ja ongi seda praeguigi.

Ülepea nähtakse Viljandimaa rahva kasvamise poolest Prantsusemaa jälgedesse astuda tahtvat. Nagu tuttav, kipub

Prantsusemaal rahvahulk vähenema. Viljandimaal ei vähene rahva arv küll veel, aga seisab täieste kängus. Mu ees seisavad aruanded 1906 ja 1908 aastast Viljandimaa sündimiste ja suremiste kohta¹⁾. Neist aruannetest näen, et evangeliumiluteruseusulisi Viljandimaal umbes 91,000 hinge elab. 1906 sündis Viljandimaal 1715 hinge ja suri 1643 hinge, seega kasvas Viljandimaa rahvahulk aastas ainult 72 hinge. Nagu enne tähendasin, rehkendatakse meie maal rahva kasvamist tavalisest 1% peale, Viljandimaal ei tulnud tuhande hingege peale üht hinge juure. Pisut paremat pilti näitab 1908. aasta aruanne. 1908 sündis Viljandimaal 1706 hinge, suri 1599 hinge, rahvaarv kasvas seega 107 hinge. Tuhande inimese kohta tuli seega üks hing juure, ehk rahvahulk kasvas umbes $\frac{1}{9}$ %. Endistel aastatel kasvas rahvaarv Viljandimaalgi palju jõudsamine. Näituseks sündis 1902 Viljandimaal 2146 last, suri 1412 hinge, seega suurenes rahvaarv aastas 734 hinge võrra.

Mõni Viljandimaa kihelkond väheneb koguni rahvaarvu poolest. Huvitava pildi pakub meile ses tükis Paistu kihelkond. Kirikuraamatud ei anna kindlat aru, kui suur kihelkonna rahvaarv mineva aastasaja algu poolel olnud. Arvamise järele tõusis see arv vist 11,000 hingeni. Rahvalugemine leidis 1897 ju 9810 hinge, ja 1908 aasta kirikuraamat tundis veel 8747 hinge. Sel mõõdul ja veel palju enam, kudas koguduse liikmete arv vähenenud, on ka sündimiste arv märksa vähenenud. Ma panen siia südinute tabeli mõõdaläinud aastasaja 3—4 aastakümnest üles.

Paistu kihelkonnas sündis 1834—1843:

1834.	433	last
1835.	375	„
1836.	437	„
1837.	420	„
1838.	376	„
1839.	418	„
1840.	425	„
1841.	376	„
1842.	397	„
1843.	420	„

Sündimine seisab sel aastakümnel veel kaunis tasakaalus, laste arv tõuseb läbistikku enam kui 400 hinge peale. Märk-

1) Ajalehed avaldavad aasta alguses rohkestest statistika aruandeid kihelkondade kohta. Kahjuks jätvavad aga ajalehtede kirjasaatjad teadetes tihti koguduse üleüldise hinge arvu nimetamata. Ei ole koguduse üleüldist hinge arvu teada, kaotavad arvud aasta sündimiste, suremiste, laulatuste jne. kohta palju oma väärtust. Seepärast lisagu statistika teadete saatjad alati teadetele koguduse liikmete üleüldine arv juure.

salt langeb aga sündinute arv järgmise kümne aasta sees ja niisama selle peale tulevas aastakümnes. See väsitaks lugejaid, kui igaaastast sündinute arvu hakkaksin ette tooma. Nimetan sellepärast ainult paari aastakümne arvud.

Kuna 1834—1843 Paistus 4077 last sündis, vähenes nende arv 1844—1853 juba 2667 ja 1854—1863 koguni 2382 hinge peale. Järgmisel aastakümnel on jälle vähe kerkimist märgata. Nii sündis 1864—1873 :

1864.	265 last
1865.	265 „
1866.	273 „
1867.	300 „
1868.	280 „
1869.	212 „
1870.	220 „
1871.	274 „
1872.	254 „
1873.	243 „

Näljaaaja algusel tõuseb sündinute arv koguni 300 peale, langeb siis aga näljaaaja lõpu järele kohe koguni 212 peale. Näljaaeg nähakse ka paariminejate kohta tubliste mõjunud olevat. Enne näljaaega oli Paistus aastas umbes 60 laulatust, 1868 langes laulatuste arv aga 33 peale, tõusis järgmisel aastal 42 peale ja kerkis siis alles endisesse kõrgusesse. Näljaaeg tunnistab majanduse kitsikust.

1864—1873 vahel oleva aastakümne kerkimise järele algab uus kahanemine, mis iga uue aastakümnega suureneb. Nii sündis:

1874—1883.	2481 hinge
1884—1893.	1974 „

1894—1903 sündis:

1894.	184 hinge
1895.	193 „
1896.	162 „
1897.	187 „
1898.	173 „
1899.	183 „
1900.	148 „
1901.	167 „
1902.	166 „
1903.	145 „

Koguduses, kus 1830—1840 vahel aastas enam kui 400 hinge läbistikku sündis, sünnib praegusel ajal läbistikku veel 150 hinge, laulatatakse 40 paari, sureb 120 hinge.

Koguduse kahanemist lükatakse linna süüks. Linn või õigem linnad kisivad nagu magneedid maalt hulga kaupa väge enestesse. Kui tungi linnadesse ei oleks, ei võiks kogudus milgi kombel nii jõudsalt kahaneda, seisku ka sigidus koguduses kängus. Kui 1894—1903 Paistus 1705 last sündis, suri sellesama aja sees seal 1341 hinge, nii et 10 aasta jooksul kogudus ometigi 364 hinge oleks pidanud kasvama. Aga linnad neelasivad selle kasvamise protsendi ära ja peale selle veel muid koguduse liikmeid. See ütlus maksab Paistu kohta, maksab veel mõne muu Viljandimaa ja muu maa kihelkonna kohta. Aga sellegi poolest jääb kindlaks, et sündinute arv normist kaugele maha jääb.

Paremal järjel seisab juba Tartumaa. Kõige vähem sündis mu ees seisva aruande järele Palamuse kihelkonnas — linnakogudused välja arvatud. Maakogudustes ei tõusnud üksi Palamusel sündinute arv suuremaks kui umbes 19 1000 pealt. Teistes kogudustes seisis see 22 ja 23 ümber. Kodaveres kerkis see 24 pealt 1906 umbes 28 peale 1908. Kõige suurem sündinute arv leidis Tormas; 1906 oli see enam kui 26 ja kerkis järgmistel aastatel umbes 28 peale. Avinurme kihelkond jäi Tormast tüki taha. Nagu enne tähendatud, kasvas Tormas umbes 50 aasta eest rahvaarv aastas umbes 3,17%, ehk 1000 pealt enam kui 31 hinge. Bertram nimetab Torma elanikkude hulka 1857 10,532 hinge. Endiste aastate rahvaarvu jõudsa kasvamise peale ennast toetades rehkendab Bertram välja, et Tormas hingede arv sedaviisi peaks kasvama (Vagien, lk. 54—55):

1877.	. . .	14,500	hinge
1887.	. . .	17,000	„
1897.	. . .	23,000	„

Paraku tunnistavad aga olud, et Bertram oma rehkendusega eksinud. 1906 loetakse Torma kogudust ainult 10,000 hinge suureks ja Tormast lahutatud Avinurme 3,170 hinge. Arvame neile umbes 380 muulast juure, ei tõuse Torma hingede arv Avinurmega ühes praegu veel nii kõrgeks, kui ta Bertrami arvamise järele ju 1877 pidi olema. Igapidi leiame Tormas praegu umbes 10,000 hinge vähem kui Bertrami rehkenduse järele peaks olema. Torma kihelkond annab meile selge tunnistuse, kui vähe me oleviku rahvaarvu kasvamise nõjal kindlaid otsusi tuleviku kohta tohime teha. Mõõdaläinud aastate rahvaarvu kasvamist tunneme, tulevate aastate arvu kasvamine on läbipaistmata looriga kaetud. Kusagil ei eksi me väljarehkendustega nii palju kui just rahvahulga äramääramisega tuleviku kohta.

Imelikku pilti näitab meile Pärnu maakond. Seal on mõned kihelkonnad sündimistega üle normi, näituseks Sindi, 32 last 1000 pealt.

Teised jälle, nagu Tõstama, seisavad normi peal, 27 last, ehk ulatavad normi ligidale nagu Häädemeeste 25, Audru ja Saarde 24. Nende kõrval leidub aga kihelkonde, kus sündinute arv koguni väike. Näituseks Jaagupi ja Kärü, kummagis 18 last 1000 peale ja Mihklis ainult 13 last. Nii väikest arvu ei ole mul mujalt kusagilt silma puutunud. See arv tuletab ju linna Saksa kogudusi meele. Paraku käivad mu Pärnumaa arvud 1906 a. kohta; hilisemate aastate arvused ei ole ma Pärnumaa jaoks kusagilt leidnud ega kellegilt saanud. Pärnumaa rahvaarv tõusis (1662 sünd., 1292 surnud) 1906 aastal ülepea ainult 370 suuremaks, seega kõigest $\frac{1}{2}\%$.

Võrumaal selle vasta kasvab rahvaarv paremine. Koguni madalal järjel seisavad Sangaste, ainult 17 last ja Rõngu, 19 last 1000 peale. Selle vasta kerkib mitmes kihelkonnas sündinute arv üle normi. Urvastus 27, Harglas 27, Räpinas 29, Vastseliinas 29, Kambjas 30, Nõos 30, Rõuges koguni 31. Kambja, Vastseliina ja Räpina avaldavad aga langemist. Kambjas langes 30 pealt 1906 hiljemine 23 peale, Räpinas 25 ja Vastseliinas 28 peale 1908. Ainult Põlvas kerkis arv 1908, tõusis nimelt 28 peale. Võrumaal oli 1906 ülepea 4473 sündinud, 2725 surnud, rahva arv kasvas 1748 hinge, seega umbes $\frac{2}{3}\%$.

Kõige suuremat sündimise arvu leiame Saaremaalt. Aga nagu arvud näitavad, kahaneb sealgi sigidus. Nii sündis Saaremaal:

	1906.	1908.
Ansekülas	30	30
Kaarmas	25	24
Jamajas	30	28
Jaanis.	20	20
Karjas.	22	25
Kärilas.	23	25
Kihelkonnas.	29	24
Muhus.	26	14
Mustjalas.	24	27
Pöides	32	21
Pühas.	27	24
Valljalas	22	23

Ma olen terved numbrid võtnud, ehk küll mitmes kohas poolikud numbrid välja tulevad. Ülepea peame Saaremaast tunnistama, et sündimiste arv seal umbes normi peal on seisnud.

Surm nõuab Saaremaal tihti suuri ohvrid. Kuna 1906 1016 last sündis, suri selsamal aastal 1157 hinge, nii et rahvaarv seega õieti 141 hinge vähenes. Mõõdamannes tuletan meele, et arvud ainult ev.-luteruse usuliste kohta käivad. Veneusulistele kohta puuduvad mul arvud. Seega ei tohi veel ütelda, et kogu Saaremaal rahva arv vähenenud.

Eestimaa kohta ei ole mul paraku sarnasid arvusid saadaval kui Liivimaa kohta. Ainult mõne üksiku kihelkonna kohta on mul õnneks läinud tarvilikku materjali saada. Palju mu sellekohaseid palveid on tähelepanemata jäänud.

Järvamaa kohta võin nimetada, et seal mitme kihelkonna arv üle normi kerkib, näituseks Järva-Jaanis 30 ja Türis 31. Teised, nagu Ambla ja Peetri, seisavad peaaegu normi peal, jälle teised langevad alla normi. Järvamaa kihelkondade hingede arvu kasvamise kohta võin järgmise tabeli siia üles panna:

	1904.	1906.	1907.	1908.
Amblas	+ 150	+ 106	+ 95	+ 119
Türis	+ 117	+ 31	+ 128	+ 134
Koerus	+ 71	+ 107	+ 50	+ 41
Peetris	+ 100	+ 25	+ 85	+ 84
Järva-Jaanis.	+ 50	+ 57	— 14	+ 62
Madises	+ 7	+ 26	+ 46	+ 27
Paides.	— 21	+ 8	— 17	+ 10
Annas.	+ 16	+ 14	+ 12	+ 20
Kokku:	+ 490	+ 397	+ 385	+ 497

Järvamaa 44,600 hinge peale teeb see, vähemalt viimase aasta kohta, enam kui 1⁰/₀ välja.

Hiiumaa sündinute arv 1908 on mul ka täielikult saadaval. Hiiumaal sündis kõige vähem Pühalepas 2,2⁰/₀, siis Emastes 2,5⁰/₀, Roigis 2,8⁰/₀, ja Käinas 3⁰/₀ ehk teiste sõnadega 22, 25, 28 ja 30 hinge 1000 pealt.

Muude Eestimaa kihelkondade kohta on mul enam siit ja sealt teated, ammugi mitte kõigi kohta. Saadud teadetest näen, et randades sündimine suurem, südamaal tavalisest vähem. Saadud teadete järele jääb ranna kihelkondadest kõige taha Ridali, kus arv 1908 23 peal seisis. Keilas kerkis arv 1907 27 peale, langes aga 1908 23 peale. Kuusalus tõusis 1908, 24 pealt aastal enne seda, 26 peale. Kõige suurem sigivus on aga Jõeletmes. Seal sündis 1908 1000 hinge kohta 32 hinge.

Virumaa koguduste kasvamise kohta ei tea ma midagi ütelda, ei ole mingisugusid teateid saanud.

Kõige suurem siginemine on setukestel. Ma ütlen setukestel, mitte Pihkva eestlastel, nagu viimasel ajal tihti üteldakse.

Kuid peale setukeste elab umbes niisama palju kui esimesi veel kodumaalt sisserännanud eestlasi Pihkva kubermangus. Sisserännanud eestlaste siginemise kohta puuduvad mul teated, küll aga tean, kudas setukesed kasvanud, kui mul ka nende aastane sündimise arv teadmataks jäänud. Setukesi oli:

1885 . . .	12,549	hinge
1902 . . .	16,571	„
1908 . . .	18,675	„

Setukeste arv kasvab siis aastas nii 350 hinge, seega umbes 2⁰/₀, kuna kodumaal seesama arv 1⁰/₀ ümber kõigub. Seega kasvab setukeste arv kahekorra jõudsamine kui Eesti- ja Liivimaa rahvaarv, ja on vist sündiminegi niipalju suurem.

Kodumaalt kaugemal asuvate eestlaste sündimiste kohta puuduvad mul teated.

Enne nimetasin juba, et maakogudused kahanemist ja sündimise vähenemist tihti linnakoguduste süüks lükkavad. Vaatame aga linnakogudusi, näeme pea, et nendegi sündimise arv normist maha jääb. Näituseks Tartu Peetri koguduses sündis 1906 1000 kohta 19 hinge, Maarja koguduses, kuhu rohkem maarahvast kuulub, umbes 22 hinge, Viljandi linna koguduses 19 hinge, Pärnu Eesti koguduses, kuhu nagu Tartu Maarjas palju maarahvast kuulub, 23 hinge, Riia Eesti koguduses 21 hinge. Võrdleme Eesti kogudusi linnade Saksa kogudustega, näeme, et sakslaste siginimine koguni kängus seisab. Tartu ülikooli koguduses langes 1906 1000 hinge peale ainult 15 sündimist, Jaani koguduses koguni 9 sündimist, Pärnu Nikolai koguduses 8! Seega umbes kolm korda vähem kui norm!

Sündimise arvu kahanemine mitmes maakonnas näitab, et rahva arv enam nii jõudsalt ei jaksa kasvada kui on kasvanud. Kui Viljandimaa rahvas 1906 kõigest umbes $\frac{1}{18}$ 0/0 ja 1908 $\frac{1}{9}$ 0/0 kasvanud, mõne teise maakonna rahvas $\frac{1}{2}$ 0/0, siis on see märk, mis mõtlema paneb. Võimalik ometi, et sündimise arv edaspidi kerkib, sest me tunneme mõne koha jaoks ajajärkusid, mil sündimine tubliste vähenes, aga hiljemine ometi jälle kerkima hakkas. Meil nähakse mitmes maakonnas sündimine aga aast-aastalt vähenevat. Vist ei tohi me enam esiotsa aastast eestlaste kasvamisest nii suure arvu peale arvata nagu siinamaale. Läbisegamine 1⁰/₀ arvatud tahab nii kasinal mõne maakonna siginemisel liig olla. Kas aastast lisa enam 10,000 hinge peale tohime arvata, jääb küsitavaks, sest viimase aja lisamise numbrid kõnelevad kohutavat keelt.

Kardetavam kui kasin siginimine on meie rahval rohke väljarändamine. Viimasel ajal on kümned tuhanded kodumaa pinna maha jätnud ja laias riigis enestele uusi eluasemeid

otsinud. Kõik need kümned tuhanded on hävimisele ohvriks endid annud. Me tahame elada! hüüavad küll väljarändajad, ja kodumaalased sooviksivad hea meelega neile kaugemal maal elu ja edenemist. Kuid kõigi vagade soovide peale vaatamata on väljarändajad ometi Eesti rahvale kadunud. Ei kohe. Me tahame elada! hüüavad hiljuti väljarännanud vennad, ja nad elavadki oma rahvaga veel ühenduses. Võimalik, et ka nende lapsed. Laste lapsi võõrutavad aga aeg ja võõrad olud ikka enam kodumaast. Uus sugu tõuseb, kel rahvuslist tunnet enam südames ei küdene. Hiljem ehk varem sulavad väljarändajate järeltulejad ümberkaudse võõra rahvaga ühte. Kuhu on Kraasna maarahvas saanud? Kuhu vadjalased jäänud? Kes näitab meile enam Merja ja Muromaa rahvaid? Aeg on nad sulatuse ahju viinud ja nad teiseks aineks kokku sulatanud. Kus palju asunikka ühes koos elamas, panevad nad kauem sulamise vasta, kus asuvad laial, edeneb sulamine kergemalt. Ja meie väljarändajad on enamaste kõik laial. Kudas võiksivad nad siis saatuse küüsisist pääseda? Tahtku nad ka elada, nad ei või ometi kaua elada. Ingeris ja Soomes leidub palju perekonde, kes Virolaise nime kannavad. Nimi tunnistab, et nende esiisad Eestimaalt sisse rännanud. Aga need eestlased on soomlastega ammu kokku sulanud, nagu Kraasna eestlased venelastega, Lutsi maarahvas lätlastega. Kõnnus on Viinistu küla, kelle elanikud vanaste Soomest sisse rännanud. Endine Soome küla on ammu Eesti külaks muutunud. Nii sünnib ühtesulamist igal pool, kus kild teistsugu ainete sekka sattunud. Ingeris asub umbes 130,000 soomlast. Soome õpetlased on neilegi tulevikus sulamist ette kuulutanud. Kui palju enam ei ähvarda sulamine eestlasi, kes kaugemale riiki laiali läinud! Tahtku nad ka elada, olud rõhuvad niisuguse võimuga nende peale, et väljarändajad peavad sulama, teiseks aineks saama. Väljarändamine võõra rahva sekka imeb nagu vampir osa rahva kasvamise üdi enesesse.

Tõmbamine.

M. J. Eisen.

Mõni tõmbaja pidanud vahel mitu õhtut mitme seltsilisega pruuti varitsemas käima. Juhtunud mõne korra, et tüdruk sel ajal, mil muidu harjunud väljas käima, ometi välja ei läinud. Sedaviisi tõmbajate ootamine ilmaaegu. Tihti katsunud tõmbajad pruutisid laupäeva õhtul saunas käimisel tõmmata.

Tulnud tüdruk õhtu pimedas kas üksi ehk naisterahvaste seltsis saunast tagasi, karanud tõmbajad ta kallale ja läinud tüdrukuga oma teed. Jah, sedagi juhtunud, et tüdruk saunast just vihtlemise ajal ära tõmmatud. Alati polnud tõmbajal niisugusel korral aega tüdruku riideid otsida. Tõmbaja võtnud sarnase juhtumise jaoks riided juba kaasa. Tõmmanud ta tüdruku ilma riietetä ära, pannud ta tüdrukule kaasavõetud riided kohe ümber ja kihutanud oma teed.

Taga ajada tohitud tõmbajat, nii kaua kui ta teel viibinud. Jõudnud aga tõmbaja tõmmatud neiuga koju, siis lõppenud tagaajajate õigus tagaetava tüdruku kohta. Tahes ehk tahtmata pidanud siis tõmmatud neiu, nii palju kui rahvajuttudest mõista, tõmbaja naiseks saama. Peiu koju viidud tõmmatud tüdrukul lõigatud kohe peiu majas kõrva äärest tükk juuksid lühemaks. See juuste lühemaks lõikamine vajutanud tõmmatud tüdrukule nagu naise märgi otsa peale. Kõrva äärest lühemaks lõigatud juustest tuntud ära, et lõigatud juuste omanik naine on ja vanemad ja sugulased tema kohta viimase kui õiguse kaotanud. Kõrva äärest lühemaks lõigatud juustega naisterahvast ei tohitud mehe majast enam ära viia.¹⁾ Wiedemann ütleb, et tõmmatud tüdruk igapidi õöks tõmbaja juure jäänud. Järgmisel hommikul võinud ta otsust teha, kas mehe juure tahab jääda või koju tagasi minna.²⁾ Selle järele saanud tüdruk tagasi minna, kui tõmbaja talle ei meeldinud.

Rahvalaulud kõnelevad mõne korra peapiirajatest.

Tuli vasta valge poissi,
Vasta valge naisepoega,
Piirilauda tal peossa,
Kuldakäärid tal käessa;
Tahtis piirda neiu peada,
Tasuda neiu juusseid.³⁾

Kuidas noored mehed ka neiu pea piiramist nõudsid, rahvalauludes ei taha neiu tavaliseste piiramisest midagi kuulda. Mõne korra kuulutab neiu koguni kõrgilt, et ta peapiirajad maha lõõnud.

Läänlased teavad vahel rääkida, et tõmmatud naine nii ütelda kontrahi peale abielu elama hakanud; muude maakondade rahvajuttudest on mulle vähem niisugust tingimist silma paistnud. Läänlaste arvamise järele pidanud tõmmatud tüdruk mehe juures prooviaasta ära pidama. Jõudnud tõmmatud tüdruk selle prooviaasta jooksul mehele meeldida, võtnud mees ta ene-

1) Niisama.

2) Aus dem inneren und äusseren Leben, lk. 311.

3) Dr. Hurt, Vana kannel, № 184.

sele jäädavalt naiseks. Ei meeldinud ta mehele, saatnud mees ta minema, ega maksnud talle selle aja eest mingisugust palka.¹⁾ Olgu kuidas tõmbamisega iseenesest lugu ka olnud, aga kontrahi peale või proovi peale aastane kooselamine uuristab vana rahva abielu kõlblised alused täieste ära, kui tõeste nii sündis, nagu läänlased teavad. Või juhtus see ometi arukorral ja ainult läänlaste seas? Sellegi poolest jääb niisugune komme halvaks kõlbliku elu tundemärgiks.

Enne tähendasin, et tõmbajad enamiste kaugemalt tulnud. Mõne korra tulnud nad koguni teisest maakonnast. Korra kadunud üks Virtsu tüdruk õhtul äkiste lüpsiteel ära. Lüpsik leitud aiateiva otsast. Sest arvatud, et tüdruk ära tõmmatud. Keegi pole aga teadnud, kuhu tüdruk viidud. Mõne hea aja järele läinud Virtsu mehed Tallinna ja jäänud Harjumaal linna ligidal ühte peresse õomajale. Perenaine kiigutanud last ja laulnud ise:

Kaselaidus ma kasusin,
Peedulaidus kasvin pikka,
Jürlilaidus võtsin loogu,
Karjanasval hoidsin karja.

Teekäijad kuulnud omapoolseid koha nimesid ja hakanud nüüd paremine lauljat vaatama. Kohe tulnud välja, et laulja Virtsust jäljeta kadunud tüdruk olnud. Perenaine rääkinud oma tõmbamise lugu ja kuidas teda Harjumaale elama viidud. Ütelnud, et koju enam minna ei tahagi, sest mees olla hea ja käia temaga hästi ümber.²⁾

J. Bergmanni arvamise järele makseti tõmmatud tüdruku hind tagajärele ära.³⁾ Mina arvan aga, et ostuhinda ainult arukorral pärast makseti. Oli ju tihti kõrge ostuhind just tõmbamise põhjus. Kui hinda õigel ajal ei võidud maksta, võidi teda pärastki ainult arukorral maksta. Peale selle ei võinud tõmmatud tüdruku vanemad pärast enam õiguse nimel hinda pärida. See pidi koguni helde südamega väimees olema, kes pärast hakkas hinda järele maksma. Ma arvan, mitmed kehvemad käisivad just rikkamate tütreid sellepärast tõmbamas, et pärast isa pärandusest osa saada. Jõukamate vanemate tütreid pidivad vanal ajal iseäranis ettevaatlikud olema, et varitsevate tõmbajate küüsi ei langeks. Mida rikkam neiu, seda suurem tõmbamise hädaoht.

Tõmbamise kohta annab juba õpetaja Kelchi umbes paarisaja aasta eest kirjutatud ajaraamat teateid, ühtlasi aga ka aru, miks see pruuk hilisemal ajal ära kadunud.

1) A. Reimanni teated Virtsust.

2) Kodused jutud I, 66.

3) Isamaa kalender, 1884 lk. 77.

Kelch kirjutab: „Kui mees naist tahtis võtta, siis läks ta ja sidus oma vöö selle naisterahva sängi külge, keda ta enesele soovis. Kui naisterahvale mees meelt mööda oli, siis jättis ta vöö sinna rippuma, kuna suusõnaga asjad ära seletati. Ei meeldinud aga peigmees neiule, viskas neiu kohe vöö üle läve välja. Sellepärast ei saanud niisugused ära põlatud peigmehed muidu korda, kui et nad pärast pruudi kavalusega ehk avaliku vägivallaga ära viisivad. See pruuk on pärast sakslaste poolt kange nuhtlusega ära hävitatud!“

Kelchi sõnu vöö sängi külge sidumise kohta tunnistavad rahvajutud tõeks. Ma olen mitmelt poolt sellekohasid tõendusid kuulnud. Mõned rahvajutud teavad veel, et noormees esmalt tüdruku voodi külge vöö sidunud ja kui tüdruk vööd välja ei visanud, siis alles tüdrukut tõmbama läinud. Kui tihti aga mehed tõesti niisugust proovi tegivad, on raske ära määrata. Hakkajamad mehed vist niisugust proovi enne tegema ei hakanud, vaid tõmbasivad, kes neile meeldisivad, hoolimata sellest, kas nad tüdrukutele meeldisivad või mitte.

Enne Kelchi kõneleb Rootsiaegne ajaraamatu kirjutaja Hiärn tõmbamisest Läänemaal ja ütleb, et Rootsi valitsus seda halva kommet katsunud kaotada. Mõis määranud tahtmata-tõmbamise peale mõnegi korra surma nuhtluse. Ju varemalt oli Liivimaal maapäev tõmbamise vastu iseäralikka seadusi annud, mis tõmbajatele rasket nuhtlust määrasivad.¹⁾ Rootsi valitsuse, mõisnikkude ja õpetajate poolt tehtud tõkete kaudu võis Kelch siis omal ajal tõmbamist mineviku mälestuseks nimetada.

Wiedemann ütleb, et Muhumaal muistsest tõmbamisest „tõmbamise aeg“ järele jäänud. Sel tõmbamise ajal ei tõmmata enam tüdrukuid, küll aga tullakse kokku jooma.²⁾ Olen muhulastelt laialt järele pärinud, aga ükski muhulane ei teadnud mulle tõmbamise ajast midagi rääkida. Jah, ükski muhulane ei tunnud seda „tõmbamise aja“ nimegi. Ei saa aru, kust Wiedemann tõmbamise aja teate võtnud. Vaevalt võib uskuda, et 30—40 aastaga aastasadel sisse juurdunud pruuk nii jäljeta kadunud, et selle pruugi nimegi enam ei mäletata!

Kui ka Kelch tõmbamist mineviku mälestuseks määrab, on meil ometigi põhjust oletada, et tõmbamise kommet salaja siin ja seal ette tulnud kunni möödäläinud aastasajani. A. Jürgenstein kõneles mulle ühe tõmbamise loo, mis vähe enam kui veerandsaja aasta eest Pärnumaal Orajõel ette tulnud. Vanemad teinud tütrele meheleminemiseks takistust, tütar aga taht-

1) Amelung, Baltische Culturstudien, lk. 250—253.

2) Wiedemann, Aus dem innern und a. Leben, lk. 311.

nud kangeste minna. Peigmees pannud tüdrukule ette tõmbamise teel asja korda saata. Tüdruk nõuus. Küll valvanud vanemad, aga tõmbaja tulnud mere poolt paadiga, tõmmanud tüdruku kaasa ja purjetanud oma teed. Mere poolt ei olnud vanemad mingisugust hädaohtu aimanud. Kui viimaks vanemad tüdruku otsima hakanud, leidnud nad tütre peigmehe kõrvalt, rist kaelas. Vanematel ei aidanud muu nõuu, kui pidivad vasta tahtmist saadud väimehega leppima.

Tõmbamise komme oli, nagu professor J. Krohn tõendab, muiste kõigil Soome- sugu rahvastel tuttav. Ristiusu mõjul kadus küll tõmbamine üleüldiselt, aga pulma kommetes on ennasti mõnigi mälestus tõmbamisest alal hoidnud. Prof. J. Krohni teadete järele¹⁾ hakanud peigmees hiljemal ajal mõnes suguharus pulmapidamisel pruudi juustest kinni, tõstnud pruudi juuksid pidi hobuse selga ja kihutanud siis pruudiga oma teed. See toores pulmakomme tuletab kaua aega veel endist tõmbamist meele, kunni uuema aja hariduse mõjul seegi kõlbmata komme viimaks kadus. Meie Eesti rahva pulmadeski leidub ometi veel mõni pruuk, mida tõmbamise mälestuseks tuleb arvata. Sarnaseks tõmbamise meele- tuletamiseks võime näituseks mõne peategelase mõõga kandmist pidada. Aga veel enam: Tõmbamist tuletab meele, kui pulma ajal tee pruudi majasse kinni pannakse, nii et pulmalised vaevaga alles kas teel edasi ehk uksest sisse pääsevad. Vepslastegi seas juhtusin korra niisugust tee kinnipanemist nägema. Tõmbamist tuletab meele, kui pruut ennast pulma ajal ära peidab ja teda peab otsitama. Tõmbamist tuletab meele, kui pruut pulma ajal pulmamajast ära püüab põgeneda ja peiupoisid mõne korra ta järele peavad kihutama, teda otsima. Veel mõni muu pulmapruuk on hämar mälestus endisest tõmbamisest.

Mõnel Soomesugu rahval on tõmbamise komme, kui ka mitte üleüldiselt, siis ometi siin ja seal ennast tänapäevani alal hoidnud. Üks niisugune tõmbamist alalhoidnud rahvas on Mordva rahvas, nimelt Mordva rahva Moksha suguharu, kes ülepea vanematest viisidest rohkem kinni pidanud kui muud mordvalased.

Muidugi mõista, on valitsuse poolt niisugune kosimise komme keeldud, aga keelmise peale vaatamata peetakse kombest kaugemates kolkades ometigi kinni. Tõmbajad peavad aegsaste hoolt pidama, et Vene preestri oma nõusse saavad. Muidu võiks preester kaebtust tõsta ja tõmbajad peaksivad kohtus töö eest vastust andma. Tõmbajad annavad siis

1) Suomen suku, lk. 50.

kõige pealt preestriks asja teada ja meelitavad preestri vaikima. Alles siis, kui asi nii kaugel, lähivad nooredmehed tõmbamise peale välja¹⁾).

Arukorral juhtub nüüdki veel, et peigmees pruudile tõmbamisest midagi ei räägi, ülepea oma kurja nõuu ei avalda. Neiu meeldib noorele mehele, noormees ootab parajat aega, millal neiuga üksikus paigas võib kokku puutuda, kus ei keegi kuule ega näe. Niisugusel juhtumisel läheb noormees, tõmbab neiu sülle, viib vankri peale ja sõidab preestri juure laulatu-sele, ilma et enne kellegi käest luba küsiks. Kui aga noormees enne neiuga asju ei ole seletanud, võivad niisugusel tõmbamisel tõmbaja kohta liig halvad tagajärjed olla. Sellepärast on niisugune tõmbamine koguni aruldaseks juhtumiseks jäänud.

Sagedamine käivad noored mehed seda viisi tõmbama, et nad enne tõmmatavatega tõmbamise poolest kokku lepivad. Tõmbamine sünnib siis neiu nõuusolemise peale. Mõne korra aimavad vanemad ettevõtet, mõne korra tuleb see aga vanematele päris ootamata, nimelt siis, kui tütar teab, et vanemad tõmbajat väimeheks ei soovi. Tõmmatava hooleks jääb vanemaid pärast tõmbajaga lepitada, et vanemad kaebtust ei tõsta. On tütar korra juba laulatatud, annavad vanemad enamiste ikka tahes ehk tahtmata järele, teades, et nende kaebtus tütre saatust enam ei jõua parandada.

Tõmbamise võtavad Mordva noored mehedki pimedas ette. Tõmbamise õhtul kutsub peigmees, kes preestri juures enne ju laulatuse pärast asjad ära õiendanud, 10—15 seltsimeest enese juure abilisteks tõmbamisele. Seda rohkem võetakse seltsilisi, mida rikkam ja kuulsam neiu on. Nooredmehed panevad kolmed, neljad vankrid valmis, iga vankri ette 3 hoost ja sõidavad siis teele. Enamiste oodatakse teeleminekuga kukelauluni. Kukelaulu peetakse heaks ettevõtmise märgiks. Esimese kuke-laulu ajal sõidab tõmbaja siis seltsilistega tõmmatava neiu poole. Talu ligidale jõudes jäetakse hobused tükk maad talust eemale ootama. Niisama jääb suurem jagu seltsilisi hooste juure ootama. Mõne korra võtab peigmees paari seltsilist pruuti otsima minnes kaasa, mõne korra läheb aga ka üsna üksi. Salaja katsub tõmbaja pruudi juure tuppa sisse tungida, salaja ja hästi vaikseste, et kodukondsetest keegi ei kuuleks. Pruudil on aga tõmbaja tulek teada. Pruut on enese ilusaste riidesse pannud ja ootab tõmbajat. Tõmbaja läheb pruudi juure, hakkab ta võõst kinni ja katsub enesega kaasa kiskuda. Nüüd aga alustab neiu tavaliseste näitemängu, teeb, nagu ei

1) J. Krohn, Suomen suku, lhk. 50

tahaks ta milgi kombel kaasa minna; tõukab, näpistab ja kõdistab tõmbajat ja tembutab mitmet viisi. Tõmbaja ei pane aga seda vastupanemist tähele, kahmab tüdrukust kinni ja viib ta uksest välja. Õue jõudes pistab peigmees jooksma ja kisub pruuti kätt pidi kaasa jooksma, kunni mõlemad vankri juure jõuavad. Seal tõstetakse neiu vankrisse ja kaetakse riietega või rätikutega kinni, et keegi viidavat ära ei tunneks. Tõmbaja seltsimeestega seltsis hüppab vankrisse, ja nüüd algab kange kihutamine kiriku poole. Hobusid sunnitakse nii jooksma, kui hobused iganes jaksavad.

Neiu silmakirjalisest vastupanemisest on pererahvas ärganud ja aru saanud, et tõmbaja majasse tunginud. Rutuga panevad noored ja vanad endid riidesse ja hakkavad pruudi ärapäastmise vasta valmistama. Külarahvale antakse lugu teada, hobused pannakse vankri ette, ja nüüd algab kange tagaajamine. Tavaliseste lõpeb tagaajamine tühjalt. Tõmbaja oma seltsilistega on juba kiriku juure jõudnud ja ennast tõmmatud neiuga laulatada lasknud. Niisugusel korral katsutakse laulatust võimalikult ruttu ja lühidalt toimetada. On laulatus mööda, ei või tagaajajad enam midagi parata. Tõmmatud tüdruk tunnistatakse laulatatud noorikuks. Selle teatega peavad tagaajajad leppima. — Saavad aga tagaajajad tõmbajat ja ta seltsimehi teel ehk kiriku juures enne laulatust kätte, tõuseb tubli tüli. Sinised silmad, kuhmud ja muhud ei jää niisugusel korral tulemata, kui mitte võitlemisel pahemaid tagajärgi ei ilmu. Tihti aga voolab niisuguses võitlemises verd. Neiu võetakse, kui võit tagaajajatele jääb, ja viiakse vanemate koju tagasi.

Kui tagaajajad enam õigel ajal noortpaari kätte ei saa, vaid alles pärast laulatust, hakatakse mõni päev pärast laulatust lepitusepidu pidama. Nooriku vanemad ja sugulased tulevad peigmehe juure kokku. Tulevad aga õieti vastatahtmist, nagu nad seda ise näitavad. Ei astu kohe tuppa sisse, vaid jäävad õue väravasse seisma, sõimavad, käratsevad ja nõuavad noorikut tagasi. Senni tuleb peigmees välja ja hakkab noorikut kiitma ja ütleva: „See vast oli tüdruk, kes ilma teiste abita enesele oskas mehe muretseda!“ Noorikut kiites pakub tõmbaja käratsejatele viinapudelit. Alkohol sulatab pea kivised südamed: kurjustamine kaob, leplikum meel võtab aset. Kui väimees viinapudeligas viimaks toa poole tagasi sammub, ei jaksa äi enam kiusatusele vasta panna, vaid sammub väimehe järele ka tuppa. Ämm jääb kauem kangekaelseks ega hakka viinapudeli järele sammuma. Noored aga leiavad nõuu ämmagi kangekaelsust taltsutada. Paar tugevat meest lähevad ämma juure, hakkavad ta ümbert kinni ja kannavad käte peal tuppa.

Toas juuakse ühised liigid lepituseks. Väimees annab tütre eest nooriku vanematele raha ehk muid kingitusi, ja lugu lõpeb viimaks üsna ilusaste.

Teisal võetakse kosimist teist viisi ette. Peigmehe isa teeb enne pruudi isaga kosjakaupa. Ei taha pruudiisa kaubaga kokku minna, tuleb peigmehe isa õösel uueste pruudi maja juure ja paneb kaasatoodud mesikaku värava posti otsa. Selle peale läheb ta akna taha, lööb piitsaga vastu akent ja hüüab ise: „Mina kosin su tütart pojale!“ Vaevalt on isa nii hüüdnud, kui ta vankri juure tagasi ruttab, vankrile kargab ja tuhat nelja edasi kihutab. Pruudi majarahvas hakkavad hüüdjat kohe taga kihutama. Häda isale, kui teda tee peal kätte saadakse! Ei ta siis tubli seljataie käest pääse! Jõuab isa aga tagaajajate eest varemalt õnnelikult koju, siis pole tal enam midagi karta. Küll ajavad tagaajajad teda ta elukohani taga, aga viga nad talle enam ei tee. Isa peab ainult aknale tulema ja läbi akna ennast tagaajajatele näitama, et ta õnnelikult koju jõudnud. Õnnelik kojujõudmine tunnistab, et pruudi vanemad enam tütre meheleandmise vasta ei tohi panna. Mõne korra juhtub ometi, et peigmehe isa kardab tagaajajate küüsi sattuda, liiategi, kui tal pikk maa koju sõita. Niisugusel korral katsub ta ennast teel tagaajajate eest ära peita, et need talle sooja sauna ei saaks kütta. Ta poeb pimedas metsa, põõsastesse ehk mujale peitu. Ei märka tagaajajad isa peitumist, sõidavad nad kunni ta elukohani ja nõuavad seal ta akna taha ilmumist. Ei või isa peidusolemise pärast akna taha ilmuda, viskavad tagaajajad mesileiva aknast sisse tooja tuppa tagasi. See mesileiva tuppa tagasiviskamine tähendab aga, et peigmees soovitud pruuti enesele ei saa. Viimane kosimise komme — kosimine isa poolt akna taga ja isa tagaajamine — ei ole küll enam tõmbamine, aga tuletab elavalt tõmbamist ja sellega ühendatud põgenemist ja tagaajamist meele.

Niisama nagu mordvalased, tõmbavad mõne korra nüüdki veel nende naabrid tsheremisslased. „Kui tsheremisslasel tahtmine tuleb naist võtta, annab ta nõuu vanematele teada ja võtab mõne seltsimehe kaasa. Kõik hüppavad ratsahooste selga ja sõidavad tõmmatavat neidu varitsema. Parajal silmapilgul karatakse tüdruku kallale ja tõmmatakse neiu ära. Kui tõmbaja tagaajajate käest õnnelikult ära pääseb, algab varsti selle peale pidu, kellest pruudi ja peiu omaksed osa võtavad¹⁾.“

Tõmbamist tunnevad meie päivil votjaklasedki. Nad ise kutsuvad seda „Kukemiks.“ Tavalisest maksetakse pruudi eest

1) Кузнецовъ, Извѣстія Им. Географическаго общества, Т. XXI, 1885. lk. 454.

nüüdki veel vanematele lunastusehinda. Kui aga pruudi isa liig kõrget hinda nõuab ehk tütre mehele andmiseks takistusi teeb, läheb peigmees pruudi nõuussesaaamise järele „Kukemi“ peale välja. Olgu metsas ehk põllul, kuhu tüdruk parajal ajal just juhtub, sasitakse ta kinni, tõstetakse vankrile ja kihutatakse kohe peiu kodu poole. Esiotsa on tüdruk vankris rõõmus, aga peiu maja juure jõudes hakkab ta kaebama ja kisendama. Tüdruk pannakse esiti aita kinni. Tüdruku isa saab tütre kadumist muidugi pea teada. Läheb tütart otsima. Küsib tõmbajalt, kuhu tüdruk saanud. Peigmees käsib tüdruku otsimist järele jätta ja lubab kadunud tüdruku eest isale raha. Pakub väimees liig vähe, lööb isa piitsaga. Viimaks lepivad ometi mõlemad kokku. Isa saab teada, kuhu tütar varjule viidud. Läheb, küsib tütrelt, kas tütre elu siin meele järele. Tütar vastab tavaliseste, et elu küll siin hästi ei meeldida, aga nooremehe pärast tahta ta ometi kõik välja kanda. Läbirääkimine lõpeb pulmadega¹⁾. — Vanaste tõmmatud tüdrukuid mõne korra vasta tahtmist, ei ainult põllult ega metsast, vaid vahel viidud koguni voodist ära. Vastutahtmist tõmbamised on aga ammu juba kadunud.

Tõmbamise järgi leiame ostjaklastegi hulgast. Tõmbamist tuleb nüüd küll enam harva ette, aga üsna hävituks ei tohi me seda ometi tunnistada. Muretseb mõni ostjaklane enesele tõmbamise teel naise, katsub ta tavaliseste varsti nooriku pahasid vanemaid lepitada. Ei lähe lepitamine muidu toime, peab viin appi tulema. Ja mis sõnad ei suuda korda saata, seda suudab viin tavaliseste alati.

Mitte ainult meie esivanemad ega ülepea Soomesugu rahvad ei võtnud muistsel ajal tõmbamise teel naisi, vaid see pruuk ulatas palju kaugemale. Tõmbamist tuleb kõige vanemaks naisevõtmise viisiks arvata, ja see viis on peaaegu üle kogu maailma laiale lagunenud²⁾. Ju piiblist leiame tõmbamise järgi. Tuletagem näituseks Saara lugu meele. Niisama tunneme vanast ajaloost mõnda juhtumist, mis tõmbamise peale põhjenevad. Trooja sõjale, umbes 1200 a. e. Kr., andis tõmbamine põhjust. Trooja kuninga poeg Paris läks Sparta kuninga Menelaose juure külaliseks, nägi Menelaose ilusat naist Helenat ja hakkas seda kangeste armastama. Et Paris kuninga naist enesele õiguse teel saada ei võinud, ta aga ilma Helenata elada ei tahtnud, võttis ta hulljulge tõmbamise ette. Menelaose kodunt äraoleku ajal röövis Paris ilusa Helena, röövis

1) Buch, Die Woljaken.

2) Kulischer, Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf (Zeitschrift für Ethnologie, B. X. 1878, lk. 193).

ka kuninga varanduse ja põgenes siis röövitud saagiga oma teed, lootes, et kuningas teda teel enam kätte ei saa. Tõeste ei saanud Menelaos enam hulljulget tõmbajat teel kätte, aga saaki ta röövlile ometigi ei tahtnud jätta. Menelaos kutsus enesele Greeka vürstid appi. Vürstid lubasivad heameelega abi anda. Kõige pealt saatsivad nad nõudmise Trooja, et Paris ilusa Helena mehele tagasi annaks. Paris ei pannud greeklaste nõudmist tähele. Greeklased tegivad otsuseks kätte maksta. Sel põhjusel algas kuulus Trooja sõda, mis kümme aastat kestis, palju häda ja viletsust sõdijatele mõlemal pool valmistas ja viimaks Trooja ärahävitamisega lõppes.

Kõige vanemast Rooma ajaloost jutustatakse meile niisama tuttav tõmbamise lugu. Rooma linna asutamise ajal voolas igast küljest mehi linna kokku. Palju neist meestest seisivad koguni halvas kuulsuses. Ükski naisterahvas ei tahtnud heameelega Rooma meestele mehele minna. Roomlased teadsivad ometi abinõuu. Nad valmistasivad toreda pidu ja kutsusivad ümberkaudsete paikade tütarlapsed, iseäranis aga Sabina neiu pidule. Iga roomlane löi silma kõige enam meeldiva neiu peale. Korraga kargas antud märgi peale iga roomlane meeldiva neiu kallale, sasis kinni ja viis koju enesele naiseks. Neidude omaksed nägivad küll tõmbamist, aga ilma sõjariistadeta ei võinud nad suurele hulgale midagi teha. Vihaga läksivad tõmmatud tüdrukute omaksed koju. Sõda tõusis. Tõmmatud neiu olivad vaheajal aga meestega ära harjunud. Noorikud tõttasivad kallalekippuvatele sugulastele vasta ja sobitasivad rahu. Seda viisi jäi suurem verevalamine tulemata.

Veel mõnda tõmbamist tunneb ajalugu, aga nende jutustamine viiks meid liiga kaugemale. Helena sarnaseid tõmbamisi tuleb meiegi päivil veel igal maal ja iga rahva seas ette, kui ka muidu tavalised tõmbamised sel maal ja selle rahva seas ammu kadunud. Muidugi mõista, lasevad uue aja Helenad endid alati eneste nõuusolemisega tõmmata.

Tõmbamise teel muretsesivad muistsed germanlasedki enestele tihti naisi¹⁾. Germanlaste seas võeti tõmbamist vahel nii ette, et tõmmatava neiu omaksed seda teadsivad. Tõmbaja pidi mitme neiu hulgast oma neiu pimedas ära tundma ja ära tõmbama. See tõmbamise lugu tuletab omalt kohalt tõmbamisi vanapagana juures meele. Keegi läheb röövitud tütarlast vanaltpaganalt ära päästma. Vanapagan moondab aga ärapäästetava hulga teistega karva pealt ühesarnaseks, nii et koguni raske on otsitavat ära tunda.

1) Simrock, Deutsche Mythologie, lk. 599.

Vanade preislaste seas käinud kaks peigmehe sõpra peigmehele pruuti tõmbamas. Alles pärast tõmbamist mindi pruudi vanemate juurde kosja ja makseti pruudi eest lunastusehind¹⁾.

Tõmbamise kohta slaavlaste seas annab Nestori ajaraamat seletust. Nestor nimetab mitu suguharu iseäranis, kelle seas neiude tõmbamist toimetatud. Slaavlastel nähakse tõmbamist umbes niisama korda saatnud olevat, nagu me seda Lemminkäisest Külliki tõmbamise puhul kuuleme. Neiud käisivad muiste tihti väljal ehk metsas iseäralikus kohas mängimas, tantsimas ja laulmas. Peiud teadsivad niisugust tantsukohta ja aega. Läksivad sinna ligidale varitsema. Parajal silmapilgul kargasivad nad peidupaigast välja, igaüks võttis oma kallima ja viis enesele kodukanaks²⁾). Niisugust tõmbamist tuli nimelt drevlanlaste seas ette. Drevlanlased tungisivad, kui peigmees enne pruudiga kokku leppinud, vahel hulgani, sõjariistad käes, pruudi maja kallale ja röövisivad pruudi vägisi ära. Mõne korra jälle püüdsivad peiud pruutisid kinni, kui need kaevul vett toomas ehk põllul tööd tegemas käisivad.

Teiste Slaavi sugude tõmbamistest teab Nestor, et peiud tõmmatavate tüdrukute tahtmisega seal tõmbamise ette võtnud³⁾). Serblastest räägitakse, et nad 19. aastasaja algusel veel Nestori kirjeldatud viisil käinud tõmbamas⁴⁾). Rumänlased jälle viinud tõmmatud tüdruku metsa ja hakanud selle peale alles tüdruku vanematega kosjakaupa sobitama.

Viiks mind liig kaugemale, kui iga vana aja rahva tõmbamise viisi hakkaksime üles lugema. Lühidalt, iga rahvas on vanemal ajal tõmbamist tunnud ja mõnegi Slaavi sugukonna seas on tõmbamine ennast 20. aastasajani alal suutnud hoida, muidugi enam arukorral, kui nimelt õigel kosimisel iseäralikud takistused teel seisivad. A. Jürgenstein teadis mulle umbes 1880 aastast Peipsi venelaste elust Kodaverest sarnast tõmbamise lugü jutustada. Vaene noormees armastanud rikat tüdrukut ja tüdruk armastanud noortmeest vasta. Rikka pruudi vanemad ei tahtnud paariminemist aga kuuldagi. Neiu nõuus-

1) Hartknoch, Das alte und neue Preussen, lk. 177.

2) Забылинъ, Русскій народъ, lk. 115.

3) Nestor kirjutab: Древяне живяху звѣринскимъ образомъ, живуще скотски и брака у нихъ не бываше, но умыкиваху у водѣ дѣвицы. И Родимичи и Вятичи и Сѣверъ одинъ обычай имяху: живяху въ лѣсѣ, якоже всякій звѣрь... схожахуся на игрища и плясенье и на вся бѣсовская игрища и ту умыкаху жена себѣ, съ нею же кто совѣщашеся.

4) Schroeder, Hochzeitsbrauch der Esten, lk. 166.

olemisel tõmmanud noormees neiu ja lasknud ennast kohe laulatada. Vanematel ei aidanud midagi kui pidanud järele andma.

Kuna meil tõmbamine õieti ainult rahvamälestustes edasi elab, võtavad mõned sugurahvad tõmbamist kui ka harva veel tegelikus elus ette ja see tõmbamine annab meiegi päivil põhjust kokkupõrkamiseks. Endisel ajal pidivad kokkupõrkamised sugurahvastel ja meilgi palju sagedamad ja verisemad olema. Need verised kokkupõrkamised tõmbamiste teekondadel tulevad meile elavalt verisid pulmade kokkupõrkamisi meele.

Ennemalt tähendasin juba, et vaevalt nii palju verisid pulmade kokkupõrkamisi võime oletada kui rahvas teab. Ühtlasi avaldasin arvamist, et rahvas üksikuid verisid pulmade kokkupõrkamisi üleüldistanud. Tõmbamise lugusid tähele panes sunnivad rahvateated tõmbamiste kohta mind veel teist arvamist avaldama, nimelt et mõndagi veriste pulmade mälestust tõmbamise rehnungi peale tuleb lugeda. Tõmbamistel pidivad kokkupõrkamised palju tihemine ette tulema kui pulmadel. Pulmades leiti tavaliseste palju vähem põhjust vaenulikuks kokkupõrkamiseks kui tõmbamistel. Kui tõmbamist kellegi mehe poolt korda saadeti, mehe poolt, kellele tüdruku vanemad milgi kombel tüdruku ei tahtnud anda, pidi tõmbajate kättesaamisel tagaajajate ärevus õieti pingule tõusma, ja see ärevus kihutas tagaajajaid vihasele kallaletungimisele. Tõmbamiste kokkupõrkamisel ei või me sugugi imestleda, kui tagaajajad peigmehe elu kallale kippusivad. Langes korra peigmees, said peigmehe seltsilised ärritatud, ja nad püüdsivad peigmehe surma kätte maksta. Vihaga tungisivad nad nüüd pruudi kallale. Niisugusel vihasel kallaletungimisel võis neil hõlpsaste korda minna pruudilegi surma hoopi anda. Kaks rongi olivad sedaviisi väljas, teisest langes pruut, teisest peigmees. Vahe ilmuks selle seletuse ja rahva teadete vahel ainult ses tükis, et rahvajuttude järele rongid vastastikku kokku puutusivad, selle seletuse järele aga teine rong teisele nii ütelda selga tuli, s. o. taga ajades kätte sai. Selle seletuse järele selgivad meile palju hõlpsamalt tapmise põhjused.

Ma arvan, tõmbamiste tagajärjel ettetulnud veriste kokkupõrkamiste ohvritest on rahvas ajajooksul pulmasajade kokkupõrkamised teinud. Tõmbamised kadusivad suurema hulga meelest, pulmad oma sõitudega jäivad igaleühele meele ja on igalühel tuttavad.

Tõmbamiste lood ühendati pulmade juhtumistega. Seega ei taha ma sugugi tunnistada, nagu ei ole veriseid kokkupõrkamisi pulmasajade vahel ette tulnud. Neid võis tõeste ette tulla, aga mitte nii sagedaste kui rahvajutud teavad. Rahvajutud on

üksikuid lugusid üleüldistanud, peale selle aga pulmade verised kokkupõrkamised tõmbamiste veriste kokkupõrkamistega ühte seganud. Niisuguse üleüldistamise ja ühtesegamise teel on meile nii palju veriseid pulmasid tekkinud, nagu rahvasuu nüüd teab. Hulk neist mälestuse märkidest, mis veriste pulmade ohvritele rahvajuttude järele püsti pandi, tuli igapidi tõmbamiste veriste kokkupõrkamiste ohvrite mälestuseks lugeda.

(Lõpp).

Eesti muinasajast.

J. Jõgever.

I.

(Vrdl. J. Budenz, Magyar-Ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1873—1881. — Dr. W. Thomsen, Über den Einfluss der Germanischen Sprachen auf die Finnisch-Lappischen, übers. v. E. Sievers. Halle, 1870. — J. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. I. Helsingfors, 1894).

Hallist aegade sügavusest, kust ühtki sõnumit kirja ei ole pandud, mälestab rahvasuu sündmusi ja ettevõtteid, kujutab meile rahva käekäiku, olnud, aga ammu unustatud olusid, maalib meile rahva ajaloo silmade ette. Teadust, mis neid rahva eksimata muinasmälestusi, omataolisi salakirju üles mõistab lugeda, nimetatakse võrdlevaks keeleteaduseks. Katsume selle teaduse valgusel mõne pilgu Eesti muinasminevikku heita.

Väga vanal ajal, mis aastatel just, ei ole teada, kahtlemata aga mitu sada aastat enne Kristust elas, olgu kas lõuna pool või põhja pool Kaspia merd. Urali mägede ja Kaspia mere vahel rahvas, kelle selleaegist nime meie ei tea, keda me aga nüüd Soome-Ugri rahvaks nimetame. Selle rahvaga olivad muinaseestlased üks rahvas. See Soome-Ugri rahvas ulatas kuni Altai mägedeni. Kust ilmus tema sinna, missugune oli tema saatus enne seda olnud, on meil veel teadmata. Ma ütlen meelega: veel. Ilma kahtlemata tuleb aeg, kus me ka seda teada saame. Võrdlev keeleteadus on noor teadus, ta on vaevalt mõnikümmend aastat vana. Ta sammub edasi hiigla sammul, ta leiab kahtlemata kostused ka nende küsimiste kohta, kus me praegu peame ütleva: „Me ei tea veel.“ — Selle muinasaegse Soome-Ugri rahva naabruses, vististe temast lõuna poole, elas üks Indo-Europa rahva suguharu. Meie oleme mõned sõnad selle rahva keelest tänapäevani alal hoidnud, mis aastatuhandet tagasi temalt oleme laenanud. Niisugused sõnad on, näit. Eesti *sada*, lapi *cuotte*, Mordva *s'ada*, *s'ado*, *ceremissi*

$\bar{s}y\bar{d}\bar{o}$, $\bar{s}y\bar{d}\bar{e}$, Syrjani $s'o$, Wotjaki $s'u$, Ostjatki sot , $\bar{s}at$, Wog. sat , ung. $s\bar{a}t\bar{s}$ ühelt poolt ja Vene cmo (enne $suto$), Saksa $hundert$, Leedu $szimtas$, Ladina $centum$, Vana-liri $\bar{c}\bar{e}t$, Kreeka $\bar{e}kavor$, vana-India $\bar{s}'ati-m$, indogermania algkeele $*kmt\bar{o}-m$. Niisamagused on ka sõnad $mesi$, $vesi$, $nimi$, $kuulma$, ja mõned teised. Need sõnad leiduvad praegu kõigis Soome-Ugri keeltes; seda ei saa meie muidu ära seletada, kui oletades, et nad juba Soome-Ugri algkeeles olivad, kelle lapsed praegused Soome-Ugri keeled on. Aga needsamad sõnad on ka kõigis Indo-Europa keeltes, nõnda siis pidivad nad ka selles algkeeles olema, kellest Indo-Europa keeled on sündinud. Me võiksime nüüd emb kumba oletada. 1. Indo-Europa ja Soome-Ugri algrahvad olivad vennad ja pärisivad mõlemad ühe ja sellesama esivanema käest need sõnad. 2. Indo-Europa algrahvas on sõna Soome-Ugri rahvalt laenanud, ehk Soome-Ugri rahvas Indo-Europa rahvalt. Soome-Ugri ja Indo-Europa rahvaste algsugulust on küll mitmel korral katsutud tõendada, kuid osalt valetedel, osalt liig pealiskaudselt. Teadus ei julge praegu veel algsuguluse kohta „ei“ ega „jah“ ütelda. Eeltöösid, materialisid on selleks veel liig vähe. Neli, viis ühtlast sõna, mõned ühtlased grammatika vormid ei ulata selleks, et tõenäolist otsust anda. Ja kui ettevaatlik algsuguluse tõendamise juures peab olema, kui kergeste siin eksida võib, näitab varemine näituseks toodud sõna $sada$. Sellest hoolimata, et ta kõigis Indo-Europa ja Soome-Ugri keeltes olemas, ja et Soome-Ugri rahvad teda mitte hiljem igatüks üksikult ei ole oma Indo-Europa naabritelt laenanud, vaid Soome-Ugri algrahvalt pärinud, on Soome-Ugri algrahvas tema siiski ilma kahtlemata Indo-Europa keeltest laenanud ja koguni mitte Indo-Europa algkeelest, kus sõna algusel \bar{k} seisis, vaid ühelt Indo-Europa rahva suguharult, kes esialgse \bar{k} s -ks oli muutnud. Alg-Indo-Europa \bar{k} muutus Kreeka, Ladina, Vana-liri ja Saksa keeltes k :ks (praegune Saksa h); nendest keeltest ei või siis Eest $sada$ pärit olla; s :ks muutus \bar{k} järgmistes keeltes: Slaavi keeles: cmo enne $suto$, kuid slaavlastega ei olnud soome-ugrilased nii vanal ajal veel sugugi kokku puutunud, ei võinud siis ka nendelt laenata; seesama maksab leedulaste kohta, kus $sada$ sõna $szimtas$ kujul olemas. Jäävad üle Vana-India, Armenia ja Vana-Irani keeled. Vana-India rahvaga soome-ugrilasi naabriteks oletada, ei leidu ühtegi põhjust, Armenia ja soome-ugrilaste vahel on veel liig vähe tuttav; jääb vana-Irani rahvas, kes ajaloolisel ajal neis maades on elanud, kus nad põhja poolt soome-ugrilastega võisivad kokku puutuda.

Vana-Irani keel jagunes kahte murdesse: vana-Persia või õhtu-Irani murre ja Avesta või hommiku-Irani murre. Vana-Persia keel oli vanade Persia kuningate ametlik keel Darius I. (521—485) ajast kuni Artaxerxes Ochuseni (359—338) enne Kr. Selles murdes muutus aga esialgne \bar{h} enamiste \bar{d} -ks (iseäranis sõna algusel vokaalide ees). Meil jääks siis sõna *sada* hallikaks Vana Irani teine või hommiku murre Avesta üle, kus esialgne \bar{h} s-ks muutus. Seda murret nimetatakse ka Zendi ehk Vana-Baktria keeleks; selles on vana Persia pühad raamatud (Zarathustra Zendavesta) kirjutatud. Sealtsamast pärit on ka Eesti sõna *vasar*, Soome *vasara*, mis ainult veel Mordva keeles *узыр* (kirves) kujul ette tuleb, teistes Soome-Ugri keeltes aga ei leidu. Vana Baktria keeles kõlab ta *vaera*, nui, sõja-kirves. Sõna peab kahtlemata sest ajast pärit olema, kus soome-ugrilased põhja poolt vanairanlaste naabrid olivad; miks puudub ta aga teistes Soome-Ugri keeltes. Kas on ta seal kaduma läinud, või tohime selle ainsa sõna põhjal järeldada, et see osa Soome-Ugri algrahvast, kellest hiljem mordvalased ja läänemere soomlased, sellega ka eestlased saivad, kõige ligemas naabruses vana-iranlastega, sellega teistest soome-ugrilastest kõige kaugemal lõuna pool elasivad. Et hommiku Soome-sugu rahvastel rohkel arvul Irani keeltest sõnu laenatud, mis Eestis puuduvad, ei ole ime, nemad jäävad pärast soomlaste ja eestlaste väljarändamist õhtu poole igatahes veel hulgaks ajaks vanairanlaste naabrusesse, osalt vahest väljarännanud Baltimere soomlaste ja mordvalaste asemele asudes.

Võrdleva keele teaduse põhjal võiksime meie kaunis täielise pildi selle Soome-Ugri algrahva elust ja olust, hariduse järjest jne. kokku seada. Budenz toob omas ülemal nimetatud, Ungari keeli kirjutatud Soome-Ugri võrdlevas sõnaraamatuse ümber peale 1000 sõna, mis Eesti (ja Soome) keelele teiste Soome-Ugri keeltega ühised, mis siis kõik sellelt algrahvalt päritud on. Meie ei hakka praegu seda pilti kokku seadma, vaid vaatame, mis meile võrdlev keeleteadus Eesti rahva hiljema saatuse üle teab jutustada.

Mis põhjustel, ei ole teada, hakkas see Soome-Ugri algrahvas õhtu poole liikuma. Vististe ei olnud see mitte niisugune rändamine, nagu me hiljem hunnide ja osalt mongolide juures näeme, kus naised lapsed vankrile pandi ja terve rahvas liikuma hakkas. Ta tuletas vististe meie praegust väljarändamist Peeterburi ja Pihkva kubermangudesse meele. Üksikud, agaramad ja ettevõtlikumad liikusivad paremat elukorda otsides õhtu poole, järgmine rida väljarändajaid asus 1-st reast jälle tükk maad kaugemale õhtusse. Ruumi oli ees küllalt, maa

näis ees tühi olnud olevat. (Vähemalt ei tunne meie tänini keeles mingit jälge, mis arvata laseks, et meie esivanemad teel Urali mägedest kuni umbes õhtu poole Moskvat mõne võõra rahvaga kokku oleksivad puutunud). Teisiti ei saa seletada, et tervel teel Altai mägedelt Läänemere randa igale poole hulkasid paigale jäi. Alg-kodusse jäivad Ostjakid ja Vogulid, keda hiljem sealt vägivallaga põhja jäämere randa tõrjuti. Urali mägestiku jalale jäivad Sürjaanid ja Votjakid maha, ka hiljem kaugele põhja tungitud. Volga jõe ääre jäivad kõige pealt Čeremissid maha, praeguses Kasani kubermangus, siis Mordvalased, lõuna pool ceremissidest, siis merilased (меря) Moskva linna ümbruses, kus nad veel mõni sada aastat tagasi elasivad, nüüd aga viimseni venelaste sekka kadunud on, kõige kaugeemale õhtu poole jõudsid Baltimere soomlased. Ainult ungarlased rändasivad ühe korruga välja, ja ise oma teed lõunasse oma praeguste elukohtadesse. Et mordvalased hiljemal ajal Baltimere soomlastest lahkusivad, näeb ka sellest, et mordva ja Baltimere Soomesugu keeled kõige ligemalt teine teisega sugulased on. Veel suurem sugulus leiduks vististe merilastega, kahjuks ei ole meil nende keelest midagi teada. Lahkumine mordvalastest sündis ka juba õige vanal ajal, kas enne Kristuse sündimist, ehk Kristuse sündimise ajal, sest Leedu keele mõju ei leia meie mordvalaste juurest, teame aga, et eestlased leedulaste naabrusesse umbes Kristuse sündimise ajal ehk mõni aeg varem sattusivad ja nõnda siis mordvalastest juba lahus pidivad olema.

Vanavara.

„Eesti Kirjandus“ tahab aegajalt selles osas igasugu folkloristlisi ja keelelisi materialiseid, mis rahva suust üleskirjutatud, tuua, et nende korjamist ka omalt poolt elustada, ja palub igasugu sellekohasid materialiseid saata. Muidugi ei lähe kõik sissesaadetused trükki, vaid antakse edasi „Eesti rahva museumile“, kes nad alal hoiab. Trükis ilmuvad ainult niisugused materialid, mis kohased on uusi sellesarnasid materialiseid üles kirjutama kihutama, materialide kogumise viisi poolest järeltegemist äratavad ehk tähtsamaid uusi teateid vanavara ja keele põllult pakuvad. Mõned üleskirjutused, nagu alamal seisevgi, ilmuvad küll trükis lühendatult, sest et kõiki teateid praegusel ajal sünnis ei ole ära trükkida, kuid see ei ole mitte nende materialide puudus, vaid koguni suur väärtus. Näit. on mitme alamal äratrükitud koha kohta teateid üles tähendatud, millel tulevikus kulturajalooline tähtsus on, mis aga praegu ei saa trükis ilmuda.

Toimetuse.

Kohanimed.

Üleskirj. Oskar Lõvi, Koeru kihelk. Ramma külast, 1909. a.

I. Koeru kihelkond. — Väinjärve vald. Vald on oma nime vist ühest siinsest mõisast pärinud, mille oma ta ükskord oli; mõis ise seisab järve ääres, mida Väin- või Veinjärveks kutsutakse. (Selle järve üle on palju muinasjuttusid, mis juba enne üles on kirjutatud).

Ramma küla.

Ramma mõis (millest küla ükskord ära on lahutatud), rahva suus nimetatakse teda tihti Riabu mõis (enne võis ta ehk umbes Rääbu või Reabu olla — rahvas armastab siin ülepea nüsuqust murret, näit.: Piaru (Pääru muus kohas, kiarid jne.).

Esimene talu Koeru poolt tulles on: Ööra, mõisa kirjas seesama nimi. Ta on paremat kätt teed, all orus, heinamaa sees.

Ähvardi, tihti nimetatakse ka Wilderseiks, peremehe liig-nime järele. Paremat kätt tee ääres.

Uustalu, natukene maad edasi Ähvardist, pahemat kätt. (Nüüd on majad õige vanad, mahakukkumisel; uue talu moodi küll enam ei ole.)

Eeru, pahemat kätt tee ääres. Ähvardist, umbes, peale hakates paremat kätt tee äärt mööda tõuseb väike vall ja kaob Eerust mööda minnes ära. Selle valli peal on praegu kaks risti; esimene on ilusti välja raiutud ja suur rist; ta peale on midagi tähtede taolist ka raiutud, kuid maasolemisega on tähtede pool, kahjuks, peal pool olnud ja ära sammeldanud, nii et nüüd võimata on tähtedest aru saada. Teine rist on veel praeguni maas, aga see on hulga viletsam — kuju poolest ja tähti sinna ei ole sugugi tehtud. Arvatavasti oli siin kord lahing olnud, kuhu pärast surnud maeti; viletsam rist pandi keset valli sojameeste (soldatite) mälestuseks, kuna surma saanud pealik (kõrvale) eraldi maeti ja talle ilus rist peale pandi. Aga Ähvardi talu kaevu kaevaja tõendas minu vastu, et surnute kondid tamme laudadest kastide või puusärkide sees olnud! Võimata näitab küll olema, tervet surnute sõjaväge puusärkides matta.

Jüri rahva, mõisa kirjas Jüri-Jüri; paremat kätt teed; ja otse teinpool teed tema vastu on: Annukse. — See on nüüd üks talu; enne oli temast kaks 3-me päeva kohta esimene Annukse ja Karjukse; vististe oli teine koht enne karjatse talu olnud. Nende väljad lähevad kõik pikki lõune poole; välja otsas on heinamaad, mida Linaleoks kutsutakse, seal on palju lina aukusid, kus linu leotati ja praegu leotatakse.

Tasi, mõisa kirjas Tassi, pahemat kätt teed.

Ansuni, mõisa kirjas Hansu-Jaani, siin on rahvas tervelt poole nime kergenduseks välja jätnud.

Sepa, nüüdse perenaise isa-isa oli kord sepaks seal talus olnud, millest ta selle nime saigi.

Otsa, teda võib peaaegu otsmiseks lugeda, ehk küll üks talu veel edaspidi on, aga vilmane on juba teine pool suurt-maanteed. Numbri järele on Otsa talu ka nr. 1.

Need kolm viimast talu on kõik pahemat kätt mäe peal. Nende välja ots on Karinu mõisa heinamaa, mida rahvas R e v a'ks kutsutakse.

Mööda suurt maanteed edasi minnes, pahemat kätt, Otsa põllu sees on väike mägi, mida O i n a m ä g i'ks kutsutakse.

(Ramma külast läheb suur maantee läbi, mis Kiltsi raudtee jaamast tuleb ja Järva-Jaani läheb, sellega ühendab ennast Koeru kirikutee, millest meil ülevalpool juba juttu oli. Selle (suure) tee peale tuleb veel üks väike tee Järsi külast. Keset küla on tiik.)

K a p s a, talu, teinepool maanteed. Talu (hooned) ise on keset sauna küla, mida rahvas „Vene-linnaks“ kutsub, tihti ka Peterburiks. Vististe on seda küla sellepärast „Vene linnaks“ kutsuma hakatud, et seal nüüd üks venelane, ja enamalt kaks vana kroonuteenijat elasivad. Muidugi teada, on need nimed kõik sõimu nimedena esiti pandud, milleks nad aga viimati jäiwad.

Pahemat kätt maanteed, Kiltsi (hommiku) poolt tulles, on esimene talu — A r u, mõisa kirjas Aru-Sepa. Seal oli enne sepi-pada olnud. Sealt edasi on üks karjamõis (umbes versta kaugusel Arust): K u a r l e - m õ i s a (alguses muidugi Kaarle-mõisa).

Pahemat kätt tee ääres on koht: K r e e g i, nimi on kohaomaniku liignimest tulnud, kes Kreek on.

Natuke maad edasi tee ääres, A n s u k u (õeldakse ka — Antsuku). Koha nimi mõisa kirjas on Hansu-Jaagu, kuid rahvas on teda hästi muutnud. Teine pool teed — J u a n e r i (või Jaaneri). Jällegi niipalju rahvasuus muutunud, et enne Jaani-Jüri oli, ja mõisa k. praegugi.

Edasi paremat kätt — J n d r e k i, mõisa k. Hindreku. Nende heinamaal on üks suur paju, mis teadmata vana olevat, nagu vanad inimesed tõendavad. Nad leiavad, et paju suuri õnnetusi ette kuulutatavat; näit. „pidanud ta enne viimast Türgi sõda ära kuivama, aga peale sõja lõppu hakanud ta jällegi lehti ajama“.

Pahemat kätt maanteest, küla sees, on: I n d r e k a n s u talu, mõisa k. Hindreku Hansu

Sealsamas ligidal on väike saun, mida T o s n a r i s a u n a k s kutsutakse. Nimelt, ta on ühe muna-otsija Tostenbergi omandus, kuid rahvas, ei tea kas sõimu pärast või ainult lühenduseks, kutsub teda ennast Tosnariks, millest ka saun nime sai. Sauna kutsutakse ka Muku. Keset küla on „Koolituba“, nagu teda rahvas kutsub.

Üks jagu külast on Järsitee ääres, mis poole versta võrd külast eemal seisab. — O r e n i, mõisa k. Oroni. Talu hoonete taga on suur ja sügav org (rohkem on ta kuristik, kui org), millest koht ka omale nime on saanud.

Sealsamas ligidal — O r o m a r d i talu.

Mäe otsas on veski ja talu — T a m b e r g i, rahvasuus kutsutakse omaniku nime järel (Tamberg), aga mõisa kirjas „Weski“ talu.

L i n d r e, Oreni kõrval.

Ja edasi on — Karaaugu talu, mõisa k. Karu-augu. Nende põldudel on mitu kuristikku, ja võib olla ehk tulebki neist aukudest koha nimi, kui „Karu-augud“ rahva suus. Peale selle on veel sauna-küla, millest juba üleval pool rääkisime.

Katsina saun, nüüd kutsutakse enamiste omaniku nime järele Taalebergiks ja „Kuld-ankur“.

Tondi (seal oli veel muiste kõrts sees olnud). Nüüd enamiste kannab ta omaniku nime.

Mõisniku, või vahest ka Odra-mõisniku saun. Nüüd kutsutakse „Lipa“ saunaks, sellep. et seal üks venelane Olimpiada elab, tubli kaarti tark ja vee pealt vaataja, ning küla naiste ainus abiline! (?).

Kuuse-saun, omanik Kuusk (vanaaegne alamohvitser).

Heina-saun, omanik Hein-Juhan — rahva suus.

Tumma-saun, endine sauna omanik oli tumm olnud, nüüd aga Hellmanni-saun.

Weinbergi-saun, vanamees — sepp. Wiimasel ajal on nimesid temale palju pandud — „Plevna“, „Muda-Mari“ jne.

Kleini-saun, kaupm. Kleini maa peal, vana saunake.

Kolli-saun, omaniku nime järele Koll, enne oli sauna nimi „Mitu saun“ endise omaniku nimel.

Päri-saun¹⁾. Omanik on Tartumaalt pärit. Kui ta siia tuli, ei saanud ta siinsest keelest hästi aru ja päris sõnu mitu korda järele. Sellest ongi ta nime saanud (Pärija, Päri).

Kleini pood, on ka sauna-küla jaos, kutsutakse lihtsalt „Kleiniks“.

Kirjandusline ülevaade.

W. Lunkewitsch. Taevalaotus ja taevatähed. Eestikeelde tõlmetanud E. H. Neumann. „Teaduse“ kirjastus, Tallinnas. Hind 20 kop.

Selle raamatu sisu on järgmisteks kaheksaks peatükiks lahutatud: I. Sissejuhatusesks. II. Taeva ajalugu. III. Hiilgav valguseandja päikene. IV. Igavesed rändajad. V. Päikese perekonna hiiglased ja päkapiklased. VI. Tähtede keskel. VII. Sabaga tähed. VIII. Maailma ots. — Need peatükid täidavad ligi 28 lehekülge. Peale selle on raamatus veel 10 joonistust, mis umbes 6 lehekülge täidavad, ehk küll raamatu sisus ühtegi joonistust nimetatud ei ole. Selle kitsa ruumi peale vaatamata võiks hoolikalt kokkuseatud seletus asjakohaste joonistuste abil hea hulgakese huvitavaid teadmisi lugejale pakkuda. Aga Lunkewitschi raama-

1) Mõned viimased saunad (Kolli, Päri, Hellmanni ja Heina) on Ramma mõisa maa peal. Omanikud maksavad selle eest mõisale renti ja teevad ka päivi — nõnda et mõisa kirjas neil nimesid ei ole.

tust omandab lugeja vaevalt mõnda teadmist, sest raamatukirjutaja luuletusi ja üksikuid ilma sisuta nimesid ei või ju teadmisteks nimetada ja üksikud arvud ei jää ka harilikul inimesel meele, kui neid mitmed kümned ilma sidemeta ette laotakse.

Luuletatud on Lunkewitschi raamatus taeva ajalugu. „Väga kaua aja eest oli see ilmatu ruum, kus praegu meie valguse andjad ujuvad, ainult auruga täidetud... Hirmus kuumus valitses igal pool, ja nimelt selle kuumuse pärast ei leidunud midagi muud kui auru. Aastasajad läksivad mööda. Palavus hakkas vähenema“ (lk. 4). On mitmesugusid arvamisi ehk hüpoteesisid ilmakehade sündimiseloo kohta kokkuseatud. Aga nendes on ikka praegusi looduseeseadusi silmas peetud. Lunkewitschi seletus käib praeguste looduseeseaduste vastu. Soojus, kui jõud, ei kao mitte iseenesest; ta läheb ainult soojemast kohast külmemasse. Ka liikumise jõuaks ei saa soojus muidu muutuda, kui soojemast kohast külmemasse tungides. Kui siis terve ilmaruum ühtlaselt kuum oli, ei võinud temas palavus vähenema hakata ega selle tagajärjel ilmakehasid sündida.

Luuletatud on Merkuriuse ja Venuse mäed (lhk. 13 ja 14): „Pikasilma abil õpetatud mehed leidsivad tema peal mägesi ja saivad teada, et need mäed maakera mägedest palju kõrgemad on.“ Kaebavad ju täheteadlased siitamaani, et nad Merkuriuse ja Venuse peal kindlaid punktid ei leia, mille järele nende planeetide keerlemist saaks selgeste tähele panna.

Luuletatud on tervelt järgmine seletus: „Nii näeme iga õhtu päikest 8 minutit 13 sekundi pärast loojaminekut, sest viimased kiired tarvitavad oma tulekuks just 8 minutit 13 sekundi. Samal kombel näeme ka hommiku päikest ida pool 8 minutit 13 sekundi pärast päikese tõusu, sest esimestel kiirtel kulub päikeselt tulekuks niipalju aega“ (lhk. 27). Sellel seletusel oleks siis küll mõtet, kui maakera paigal seisaks ja päike iga päevaga korra ümber maakera jookseks, või jälle siis, kui päikest igal õhtul ärakustutataks ja igal hommikul uueste põlema süüdataks. Aga tõus ja loojaminek seisab ju selles, et versta kümne kaugune silmapiir päikse oma varjust välja laseb või teda uueste ära varjab. On ikka käegakatsutav luule ütelda, et päikest veel mitu minutit näha võib, kui meie ligidal temale vari on ette tõmmatud.

Peale nende luuletuste on raamatus eksitusi. Üle poole saja arvu hulgast, mis raamatus ette tulevad, paistavad Uranuse arvud oma ekslikkuse poolest iseäranis välja: Uranus ei ole mitte 69 korda maakerast suurem (lhk. 22), vaid 59 korda, ja maakerast raskem on ta ainult 13,5 korda, mitte „kolmkümmend ja pool korda“. Ka Halley komeedi ligem ilmumise aasta (1910, mitte 1911) peaks vähemalt tõlkijal juba tuttav olema.

Kuna arvud kaunis hoolikalt on kokku kogutud, näib suurem osa seletusi hooletult ja kindla kavata kirja pandud olevat. Näib, nagu oleks raamatu sisu mõne kõne parandamata järelkirjutus. Nii loeme lhk. 25, kus põhjanaela ja „Väikest Karu“ on nimetatud, järgmiselt edasi: „Kaugemal pahemal pool seisab „Suur Karu“ ehk „Vanker“. Selle seitse

tähte on taeva kaunimaks ehteks. Aga mitte need üksinda! Vaadake: just „Vankri“ vastas hiilgavad „Kassiopeia“ tähed, siis „Kapella“, siis „Vasika“¹⁾ tähekoogu, mille hulgas üks kõige hiilgavamatest tähtedest, punakas „Aldebaran“ leidub. Viimaks tuleb veel nimetada „Plejadi“ ehk „Taeva-sõela“, mis prilliandi kobarat meele tuletab... Ja kes jõuab kõiki üle harutada! Seal on „Kaksikud“ kahe suure hiilgava tähega, mille nimedeks on pandud „Kastor“ ja „Polluks“; seal on ka „Lövi“, „Lendav madu“ ja „Kannel“, mille hulgas päikese sarnane täht „Vega“ hiilgab. Selgel talveööl võite näha imelist „Orioni“ hiiglatähtede kobarat, mille sarnast teist taevas ei ole...“ Mis tähendab „kaugemal pahemal pool“? Mis tähendab „vastas“? Mis tähendab „viimaks“, kui edasi veel järgneb „seal on... seal on...“? Mis annab kõik see nimede rida lugejale? Kõigel sellel tükil võiks ainult siis mõtet olla, kui ta kõneleja suust tuleks, kes kuulajatele taevakaardil iga nime jaoks ka asja näitaks; kõneleja võiks ka mõndagi omal kohal ära unustada ja pärast „viimast“ veel juure lisada. Raamatusse see ei kõlba.

Joonistuste kohta tekkib kahtlus, kas nad tõeste Lunkewitschi raamatust on võetud. Joonistus 8. kujutab Sิริust ja tema väikesi kaaslasi, aga kõneldud ei ole Sิริuse kaaslastest kuski kohal. Joonistused 5. ja 6. näitavad, et Neptun Uranusest suurem on, aga ka Lunkewitschi järele peab Neptun kõige väiksem päikese perekonna hiiglaste seas olema (lk. 24). Joonistus 2. all loeme: „Täpilsed jooned näitavad taevatähtede seisukohta...“ Joonistuse peal on planeetide teed päikese ümber ringide kujul ära tähen-datud ja täpilsed on seal ainult kaks ringi Marsi ja Jupiteri teede vahel. Kui siis joonistuse allakirjutust uskuma peab, siis on taevatähed nimelt sealpool Marsi ja siinpool Jupiteri.

Oigu nüüd joonistustega lugu kuidas tahes, aga ka selle järele, mis ülemal raamatu sisust selgus, ei või kõnesolevat raamatut soovitamise vääriliseks tunnistada. Palju enim peab kirjastajaid W. Lunkewitschi rahvaraamatute tõlgete eest hoolatama, kuni mitte selge ei ole, et mõni teine Lunkewitschi raamat hoolikamalt on kokku seatud kui „Taevalautus ja taevatähed“.

Raamatu keel on kerge. Tõlkes leidub sagedaste venekeele sõnade-järg, nagu see ülemal ettetoodud lausetes (v. Merkuriuse mäed) juba silma puutub. Maakera asemel tarvitab tõlkija sõna „maailm“. tähekoogu asemel „tähekobar“.

J. Sarw.

Uued raamatud 1909.

Septembri kuus Ilmuund:

Kas võib uueaja inimene kristlane olla? Pärnus, 1909. M. Suigusaari kirjastus. Reimanni tr. 8° (14×20). 20 lk. R. 2 l. 3000 eks.

1) Taurus, J. S.

- Saarde kiriku 50 aastase mälestuse pühal 20. septembril 1909. Otstaveli tr. 8⁰ (15×22). 4 lk. Piltidega. R. 1 l. 2000 eks.
- Laulud Setumaa Evang. Lutheruse usu koguduse asutamise heaks Petseri linnas. Tartus, 1909. K. Sööti tr. 8⁰ (14×21). 4 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- L i n d e q v i s t, K. O. Dr. Üleüldine ajalugu. Vana-, kesk-, uus- ja uuem-aeg. I. osa. Vana ja keskaeg. Tartus, 1909. P. Schmidt'i raamatukaupl. kirjastus. G. Zirki tr. 8⁰ (17×25). 176 lk. Piltidega. R. 12 l. 4600 eks.
- Otepää piiblipühal 20. septembril 1909 a. Tartus, 1909. K. Sööti tr. 8⁰ (14×21). 4 lk. R. 1 l. 2000 eks.
- Patustamine ihu vastu ehk kelle ori sa oled. Viljandis, 1909. Ringi tr. 16⁰ (11×17). 8 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Põhjuskiri Torgu vastastiku tulekahjude korral avitamise seltsile. Kuresaares, 1909. „Kuresaare Nädalalehe“ tr. 16⁰ (12×19). 22 lk. R. 1 l. 700 eks.
- Saarde Põllumeeste Seltsi toimetused. Proovi lüpsid. 1909. Otstaveli tr. 8⁰ (18×23). 10 lk. R. 1 l. 100 eks.
- H. Schmidt'i riidekaupluse kalender 1910 a. j. Tartus 1909. H. Schmidt'i kirjastus. Schnakenburgi tr. 16⁰ (12×17). 64 lk. R. 3 l. 5000 eks.
- T a m m, M a r t, Tundmuste paisus ehk ülbust vihkel ja troosti ihkel. Tartus, 1909. Hermann'i tr. 8⁰ (14×21). 112 lk. Piltidega. R. 7 l. 2000 eks.
- Tartu Maria koguduse uuendatud leerisaali õnnistamisel. Tartus, 1909. K. Mattieseni tr. 8⁰ (14×21). 4 lk. R. 1 l. 505 eks.
- Tartu Peetri kiriku 25 aastasel pühitsemise mälestuse päeval. Tartus, 1909. K. Sööti tr. 8⁰ (14×21). 4 lk. R. 1 l. 2500 eks.
- Tartu Peetri koguduse ajalugu. Tartus 1909. W. Eisenschmidt'i kirjastus. K. Sööti tr. 8⁰ (14×20). 64 lk. Piltidega. R. 5 l. 2000 eks.
- Tõstamaa Rahvahariduse Seltsi põhjuskiri. Tõstamaal, 1909. J. Reimani tr. 16⁰ (11×17). 8 lk. R. 1 l. 300 eks.
- Väike-Maarja Laenu- ja Hoiu-Ühisuse põhjuskiri. Tartus, 1909. K. Sööti tr. 16⁰ (11×18). 47 l. R. 3 l. 300 eks.
- W e i n m a n n, T. Rehkenduse ülesanded. Eesti rahva koolidele. I. anne. 1. ja 2. kooliaasta, Viljandis, 1909. H. Leoke'se kirjastus. A. J. Peeti tr. 8⁰ (14×22). 167 lk. R. 11 l. 3000 eks.
- Hariduse sõnaraamat. 7 vihk. Tartus, 1909. P. Schmidt'i raamatukaupl. kirjastus. Bergmaani tr. 8⁰ (14×20). 32 lk. Piltidega. R. 4 l. 3000 eks.
- Kliir. Üleüldine kasulik kalender 1910. Tartus, 1909. Reevitsa raamatukaupluse kirjastus. Zirki tr. 8⁰ (14×22). 140. lk. R. 10 l. 10,000 eks.
- Lasteleht. I. anne. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 8⁰ (14×21). 96+10 lk Piltidega. R. 11 l. 500 eks.

- Matematika sõnastik. Tartus, 1909. Eesti Kirj. S. kirjastus. „Postimehe“ tr. 8⁰ (14×23). 32 lk. H. 30 k. R. 4 l. 500 eks.
- Mill, J. St. Vabadusest. Eesti keele ümber pannud J. Kotsar. Tartus, 1909. Reevitsa raamatukaupl. kirj. Peeti tr. 8⁰ (14×20). 70 lk. R. 4 l. 1500 eks.
- Peterburi Eesti adress-kalender 1910 a. j. Peterburgis 1909. A. Kõddari raamatukaupl. kirjastus. Zirki tr. 8⁰ (14×20). 16 lk. R. 3 l. 1000 eks.
- Pingoud, G. Abikassa juubeli raamat. Veneriigi Evang. Luth. usu koguduste Abikassa viiekümneaastase töö mälestuseks usupuhastamise päha tarvis 18 okt. 1909. Eesti kogudustele kätte toimetanud J. Bergmann. Tartus, 1909. H. Laakmanni tr. 8⁰ (14×20). 32 lk. R. 3 l. 200,000 eks.
- Strindberg, Aug. Preili Julie. Naturalistiline kurbumäng. Ümberpannud L. Grossschmidt. Tartus, 1909. Hermanni trükk ja kirjastus. 16⁰ (12×17). 48 lk. R. 3 l. 750 eks.
- St. Peterburi Eesti Vastastiku Häätegeva naisühisuse põhjuskiri. St. Peterburis, 1909. „Postimehe“ tr. 16⁰ (11×18). 16 lk. R. 1 lood. 2000 eks.
- Rõuk, M. Õnnistegija kohtumõistja Pilatuse viimsed elupäevad ja hale surm. Eesti keelde kirjutanud. Paides, 1909. A. Seidelbergi tr. 16⁰ (11×16). 31 lk. H. 10 k. R. 2 l. 750 eks.
- Tubin, W. Tulised söed. Saksakeelest. Pärnus ja Wiljandis, 1909. J. Andersoni kirjastus. E. Ringi tr. 16⁰ (11×17). 32 lk. R. 2 l. 1000 eks.
- Spyri, Johanna. Mäeküla Juku. Eesti keelde M. Jürgen Pärnus ja Wiljandis, 1909. J. Andersoni kirjastus. E. Ringi tr. 16⁰ (11×17). 36 lk. R. 2 l. 1000 eks.
- Eesti põllutöö ja tööstuse näitus Tartus 1909 a. Nimekiri. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 16⁰ (12×16). 160 lk. R. 6 l. 1500 eks.
- Grünfeldt. Kolm kõnet lastele. Soome keelest. Tartus, 1909. Eesti Karsk. Selts. Kesktöim. kirjastus. „Postimehe“ tr. 8⁰ (14×21). 24 lk. R. 3 l. 3000 eks.
- Hummuli vallas Liivi kuberm. Viljandi kreisis tulekahju kordadel vastastikku abiandmise Seltsi põhjuskiri. Viljandis, 1909. A. Tõllaseppa tr. 16⁰ (12×18). 16 lk. R. 1 l. 200 eks.
- Julianus. Vabameelsus uuenduste teel. Omakasu ja üleüldiskäekäik. Eestistanud K. Päts. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. ja kirjastus. 8⁰ (14×21). 50 lk. R. 5 l. 1500 eks.
- Jumalateenistuse laulud Tartu Maria kirikus 75 aastase Liivimaa õpetajate sinodi avamisel. Tartus, 1909. K. Mattieseni tr. 8⁰ (14×21). 4 lk. R. 1 l. 1500 eks.